

## РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

УДК 615.82:612.78

Анатолій Кравченко

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка  
ORCID ID 0000-0002-9523-7435

Ірина Кравченко

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка  
ORCID ID 0000-0002-2695-6217  
DOI 10.24139/2312-5993/2023.02/052-061

### КОМПЛЕКСНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ТОЧКОВОГО І ЛОГОПЕДИЧНОГО МАСАЖУ ДЛЯ КОРЕКЦІЇ МОВЛЕННЄВИХ РОЗЛАДІВ

*Розглянуто різновиди масажу, наголошено на лікувальному як найдавнішому різновиді, який є дієвим засобом активної функціональної терапії. З'ясовано сутність різнобічного впливу масажу на організм людини. Наголошено на ефективності поєднання точкового й логопедичного масажу на шляху подолання мовленнєвих розладів. Висвітлено особливості постановочних і масажних зондів.*

**Ключові слова:** лікувальний масаж, точковий масаж (акупресура), логопедичний масаж, прийоми масажу, логопедичні зонди, постановочні зонди, масажні зонди.

**Постановка проблеми.** Під масажем розуміють систему спеціально організованої та дозованої механічної дії на певні частини людського організму з метою відновлення й корегування порушених функцій, підвищення фізичної та розумової працездатності. Упродовж історії розвитку масажу сформувалися його основні сучасні напрями зі своїми системами прийомів і методик, кожна з яких має конкретну галузь практичного застосування. За сучасними уявленнями, розрізняють такі різновиди масажу: лікувальний, спортивний, гігієнічний, косметичний, точковий (акупресура) й логопедичний. Найдавнішим є лікувальний масаж, сутність якого полягає в механічній дії на тканини людського організму з використанням у певній послідовності комплексу прийомів (погладжування, розтирання, розминання, вібрація тощо). Основні масажні прийоми доповнюються допоміжними. Кожен із різновидів масажу може мати форму загального чи місцевого, його може робити масажист або особа самотужки.

**Мета і завдання дослідження** – обґрунтувати комплексний підхід щодо застосування точкового й логопедичного масажу для подолання мовленнєвих розладів.

Лікувальний масаж є засобом активної функціональної терапії, роль якого сьогодні зросла через залучення до системи засобів

фізичної реабілітації, спрямованих на відновлення здоров'я дітей і дорослих.

**Аналіз сучасних досліджень.** Фізіологічна сутність різнобічного впливу лікувального масажу на організм людини є об'єктом багаторічних досліджень провідних науковців (І. М. Саркізов-Серазіні (1963), А. А. Бірюков (1979), В. І. Дубровський (1979), Л. О. Кунічев (1983), Н. А. Белая (2001), Є. Ф. Архіпова (2008), І. В. Блискіна (2010), Є. В. Новікова (2010)).

Під час масажу через численні нервові закінчення шкіри, м'язів і сухожилок подразнення надходить до центральної нервової системи, а саме до кори великих півкуль. Згодом виникає відповідна реакція з боку різних органів і систем організму. Діючи на тканини, масажні прийоми спричиняють збудження екстеро- і механорецепторів, які перетворюють енергію механічних подразнень на сигнальну інформацію для нервових центрів, енергію нервового збудження, що є початковою ланкою в нервово-рефлекторних реакціях організму. До провідних рецепторів належать рецептори шкіри, м'язово-суглобового апарату (пропріорецептори) і внутрішніх органів (інтерорецептори), які збуджуються внаслідок зміни тиску на органи та стінки судин (барорецептори).

Важливу роль у механічній дії лікувального масажу на організм відіграє гуморальний чинник. Унаслідок впливу процедури на чутливі нервові закінчення відбувається перетворення механічної енергії на теплову, про що свідчать термічні показники нагрівання й розширення просвіту судин. Під час масажу в шкірі покращуються трофічні процеси, вона очищується від епітелію, який згущується, стимулюється секреторна функція. Завдяки лікувальному масажу збільшується кровонаповнення судин, покращується живлення шкіри та підвищується шкірно-м'язовий тонус, шкіра набуває здорового рожевого відтінку, стає гладенькою й еластичною. Також лікувальний масаж справляє позитивний вплив на функції суглобово-сухожилкового апарату, збільшуючи їхню еластичність і рухливість; активізує секрецію синовіальної рідини, сприяє швидкому розсмоктуванню патологічних відкладень у суглобах. Варто ще відзначити, що лікувальний масаж активно впливає на газовий, мінеральний і білковий обмін, збільшуючи виведення з організму мінеральних солей (натрію хлориду), неорганічного фосфору й азотистих органічних речовин сечі (сечовини та сечової кислоти).

Лікувальний масаж справляє позитивний вплив на дихальну систему, опорно-руховий апарат та інші системи організму людини.

Поряд із лікувальним масажем застосовується спортивний, який засвідчив найбільшу ефективність у системі фізичного виховання як дієвий засіб підвищення спортивної майстерності. Його застосовують упродовж тренувального періоду для вдосконалення психофізичних якостей і підвищення працездатності спортсменів.

Гігієнічний масаж, що має за мету зміцнення здоров'я, підвищення працездатності та профілактику захворювань, може застосовуватися разом із ранковою гігієнічною гімнастикою і як самомасаж.

Косметичний масаж призначений для догляду за шкірою, запобігання її старінню, утворенню зморшок тощо. Масажують переважно відкриті ділянки тіла – обличчя, шию, голову, руки.

Найефективнішим з-поміж усіх масажних напрямів, на нашу думку, є акупресура, що являє собою пресорефлексотерапію, підґрунтя якої складає подразнення механорецепторів шкіри шляхом натискання в певних точках. Точковий масаж можна застосовувати як самостійно, так і в комплексі з лікувальним, гігієнічним, косметичним тощо.

**Виклад основного матеріалу.** У практиці корекції мовленнєвих розладів точковий масаж застосовується разом із логопедичним, адже спільно вони в кілька разів покращують усі процеси в організмі людини. Оцінюючи переваги точкового масажу, треба відзначити притаманні йому високу ефективність, доступність і простоту.

Процедура точкового масажу передбачає використання його основних прийомів, трансформування їх у особливі залежно від анатомічних особливостей акупунктурних зон і мети. Найчастіше масаж виконують пучкою одного, двох або трьох пальців. Для пошуку біологічно активних точок (БАТ) користуються пропорційними відрізками за назвою «цунь», величина яких є індивідуальною, тому що визначається відстанню між кінцями складок напівзігнутого середнього пальця: для чоловіків – лівої руки, для жінок – правої (Кравченко А., Мороз, Стахова, Кравченко І., 2021b, с. 7).

Фізіологічна дія точкового масажу ґрунтується на закономірних взаємозв'язках поверхні тіла з внутрішніми органами. За сучасними уявленнями, підґрунтям акупресури є складні безумовні рефлекторні реакції, засновані на функціонуванні різних відділів спинного й головного мозку, периферичної та вегетативної нервової системи. Унаслідок впливу на БАТ голкою, масажем чи електричним струмом у

людини виникає безліч передбачених відчуттів: розпирання, тиск, печіння, біль, проходження електричного струму. Це свідчить про те, що спричинені таким чином сигнали досягають головного мозку. У фізіологічній дії акупресури на організм велику роль відіграє центральна нервова система, яка регулює всі функції організму і справляє трофічний вплив (Кравченко А., Мороз, Стахова, Кравченко І., 2021с, с. 18).

За функціональних змін центральної нервової системи масаж БАТ відновлює вегетативний тонус і співвідношення основних кіркових процесів, нормалізує ретикулярну формацію, що значною мірою визначає тонус усієї нервової системи, психоневротичний статус людини, гормональне тло, кровопостачання й обмін речовин відповідних внутрішніх органів. Масаж БАТ впливає на проникність судин, уміст адреналіну, ацетилхоліну, гістаміну, білковий і клітинний склад крові, ступінь насичення тканин киснем. Отже, цей своєрідний метод рефлексотерапії ґрунтується на складних нейрогуморальних процесах. Поєднання точкового й логопедичного масажу за тяжких мовленнєвих розладів, за нашими спостереженнями, забезпечує стійкий лікувальний ефект, особливо в разі їх хронічного перебігу.

Застосовуючи точковий масаж для подолання тяжких мовленнєвих розладів, залежно від діагнозу ми впливаємо на ті БАТ, які відповідають за порушення мовлення. Такими точками є: P7 (ле-цює), P22 (шао-шан); GI1 (шан-ян), GI4 (хе-гу), GI11 (цюй-чи), GI15 (цзянь-юй), GI20 (чи-сян); E2 (сі-бай), E4 (ді-цан), E5 (да-ін), E36 (цзу-сань-лі); RP6 (сань-ін-цзяо); IG15 (дзянь-чжун-шу), IG19 (тін-гук); V2 (цуань-джун), V7 (тун-тянь); R6 (чжао-хай); TR10 (тянь-цзин), TR17 (і-фен), TR20 (цзяо-сунь), TR22 (хе-ляо); VB2 (тін-хуей), VB3 (щан-гуань), VB12 (тоу-вань-гу), VB34 (ян-лін-цюань); T15 (я-мень), T16 (фе-фу), T26 (жень-чжун), T27 (дуй-дуань); J23 (лянь-цюань), J24 (чен-цзян) (Кравченко А., Мороз, Стахова, Кравченко І., 2021d, с. 25).

На БАТ, як уже зазначено, впливають пальцем руки або різними приладами, наприклад акупунктурним масажером у формі ручки або ручним перкусивним масажером; також поширені ручні масажери «зірка», «черепашка» й тичковий «бамбукова палиця». У своїй логопедичній практиці подолання тяжких мовленнєвих розладів ми спочатку виконуємо точковий масаж, а потім – логопедичний (Кравченко А., Мороз, Стахова, Кравченко І., 2021а, с. 20).

Логопедичний масаж – це метод активного механічного впливу, що змінює стан м'язів, кровоносних судин і всіх тканин периферичного

мовленнєвого апарату. Цей метод є особливою логопедичною технікою, що сприяє нормалізації як звуковимови, так і загального емоційного стану осіб із мовленнєвими порушеннями. Логопедичний масаж, ефективний на всіх етапах корекційного впливу, виконують фахівці, що впевнено володіють його технікою: логопеди, дефектологи, реабілітологи, медичні працівники. Зона логопедичного масажу – це м'язи периферичного мовленнєвого апарату, артикуляційний апарат (язик, щоки, губи), мімічні м'язи обличчя, м'язи, що забезпечують роботу голосових зв'язок, і м'язи дихального апарату, а отже, він впливає на загальну м'язову систему, що забезпечує відтворення мовлення.

Фізіологічне підґрунтя масажу становлять складні взаємозумовлені рефлекторні нейрогуморальні й обмінні процеси, що регулюються центральною нервовою системою. Логопедичний масаж справляє прямий і рефлекторний вплив на різні системи організму. Він покращує функціональний стан провідних шляхів нервової системи, посилюючи рефлекторні зв'язки кори головного мозку з м'язами, судинами та внутрішніми органами. Логопедичний масаж позитивно діє на кровоносну та лімфатичні системи, розширюючи капіляри, які функціонують, розкриваючи резервні капіляри, сприяючи яснішому зрошенню кров'ю не тільки ділянок, які масажуються, а й рефлекторно віддалених, завдяки чому активізується газообмін між кров'ю і тканинами. Впливаючи на м'язову систему, логопедичний масаж підвищує еластичність м'язових волокон, уповільнює м'язову атрофію.

У логопедичній практиці науково-практичного центру кафедри логопедії Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка логопедичний масаж поєднується з масажем БАТ для подолання ринолалії, заїкання, дизартрії, втрати мовлення у стресових ситуаціях (як-от, під час війни) або часткової втрати мовлення. Попри доведену ефективність точкового й логопедичного масажу, існує низка протипоказань до цих процедур:

- 1) вірусні захворювання;
- 2) онкологічні захворювання різної етіології;
- 3) гостра лихоманка;
- 4) активні фази туберкульозу;
- 5) виснаження організму;
- 6) глибоке механічне ураження внутрішніх органів, супроводжуване тяжкими розладами їхніх функцій;
- 7) захворювання крові;

8) стан гострого психічного збудження.

У разі комплексного застосування точкового й логопедичного масажу лікувальна ефективність збільшується, звісно, якщо логопед досконало володіє їхньою технікою. Він повинен мати глибокі знання в галузі як нормальної топографічної, так і динамічної анатомії, нормальної та патологічної фізіології, а також симптоматики мовленнєвих розладів. Особливу увагу треба приділяти гігієні логопедо-масажиста, чиї руки повинні бути чистими, охайними, з гладенькою еластичною шкірою й ретельно підрізаними чистими нігтями, без мозолів і тріщин. Пальці рук фахівця мають бути спритними та пластичними, вможливлючи висококоординовані й водночас м'які та ніжні масажні рухи; масажист повинен уміти розслабляти м'язи пальців і за потреби дуже швидко їх напружувати. Не менш важливо, щоб фахівець із даних технік масажу володів прийомами самомасажу для подолання втоми та відновлення працездатності.

У практиці також поширені інструментальні засоби для логопедичного масажу, основою яких є постановочні та масажні зонди. Зокрема, для масажу язика додатково можна використовувати постановочні зонди за методикою Ф. Ф. Рау і Л. С. Волкової та масажні зонди, запропоновані О. В. Новіковою, шпателі, зубні щітки (передусім щетину або ребристу поверхню ручки), масажер для язика, а також спеціальні пристосування (імітації зубних щіток для дітей першого року життя і т. п.). Масаж із їх використанням, як правило, повноцінно доповнює пальцевий, але не замінює його, оскільки, лише спираючись на власні тактильні відчуття, логопед матиме змогу доволі точно засвідчити зміни м'язового тону внаслідок масажного впливу.

Інструментальні методи впливу частіше рекомендуються для масажу язика. Під час застосування логопедичних зондів, шпателя або зубних щіток масажні рухи виконуються у трьох напрямках:

- горизонтальному: від кінчика язика до його кореня й навпаки;
- вертикальному: ритмічне натискання на язик;
- поперечному: напрямом справа наліво і назад по кожній половині язика.

До прийомів масажу належать:

- погладжування;
- штрихування, рубання;
- натискання, вібрація;
- постукування, вкручування.

Використовуючи під час масажу інструментальні засоби, варто враховувати, що:

– упродовж розслаблювального масажу рухи мають бути легкими (погладжування, легке натискання, легка вібрація); щетинисті поверхні зубних щіток не використовуються;

– натомість активізувальний масаж вимагає енергійних рухів (штрихування, рубання, натискання, сильної вібрації, постукування, вкручування).

Логопедичні зонди – це інструменти для механічного впливу на мускулатуру периферичного артикуляційного апарату (м'язи язика), що застосовуються для виправлення звуковимови (постановочні) та логопедичного масажу (масажні) (Ласточкина, 2012, с. 64,65).

Спершу наведемо характеристики постановочних зондів:

- зонд «пальчик» сприяє постановці свистячих звуків, створюючи повітряний струмінь за відсутності жолобка язика і його відхилення вбік; часто використовується для подолання дизартрії;

- зонд «рогатка» може використовуватися для постановки [ш] за умови нормального тону м'язів язика і для пасивної гімнастики цього органу;

- зонд «лілія» рекомендований під час постановки свистячих звуків для утримання кінчика язика за нижніми зубами; використовується залежно від ураження язика;

- зонд «вузька лопатка» ефективний під час постановки [л]; іноді він може використовуватися і для постановки шиплячих звуків;

- зонд «широкий роторозширювач» використовується для розширення ротової порожнини, адже забезпечує зручність постановки звуків, і для пасивної гімнастики язика; застосовний разом з іншими логопедичними зондами;

- зонд «вузький роторозширювач» використовується як роторозширювач для пасивної гімнастики язика (якщо необхідно ширше відкрити рот, використовують «широкий роторозширювач»);

- зонд «широка лопатка» може використовуватися для постановки шиплячих звуків за різних патологій язика (наприклад, коли він дуже вузький);

- зонд «молоточок» використовується для постановки середньо- та задньоязикових звуків ([к], [х], [г], [й]);

- зонд «петелька» рекомендується для постановки [р] і [р'] із короткою вуздечкою;

- зонд «шпатель» може використовуватися для постановки шиплячих [ш], [ж], [ч], [щ], а також як шпатель;

- зонд «спиця» корисний для постановки свистячих звуків, тому що допомагає сформувати жолобок язика для повітряного струменя;

- зонд «кулька» може використовуватися для постановки звуків [р] і [р'] у будь-яких випадках.

Обираючи масажні зонди, треба зважати на їхні особливості:

- зонд «малі санчата» використовується для глибокого пружного притискання м'язів язика, вилиць, піднебіння й передпліччя (точковий масаж із прокачуванням і прокручуванням); придатний для ковзального масажу язика; зарекомендував себе як постановочний кульковий зонд (для ковзального масажу язика також використовують зонди «великі санчата» й «середні санчата»);

- зонд «великі санчата» використовується для ковзального масажу язика, адже він охоплює його більшу поверхню, вилиць, м'якого піднебіння й передпліччя; рекомендований для постановки шиплячих (для ковзального масажу язика так само придатні зонди «великі санчата» й «малі санчата»);

- зонд «кільце» доцільно обирати для розслаблювального масажу язика (з огляду на те, що він сприяє відновленню рухливості й еластичності м'язів, які забезпечують різні артикуляторні позиції), щік, вилиць, м'якого піднебіння й передпліччя. На кінці зонда є петелька, натискання якою на язик спричиняє активне скорочення його м'язів (тривалість впливу – 5 секунд). Після зняття зонда напруження різко знижується й починається фаза розслаблення. Натискаючи із прокручуванням упродовж 5 секунд, отримуємо інтенсивний вплив (сила натискання залежить від стану м'язів);

- зонд «хрестовина» вживаний для відсування язика і пружного масажу насамперед його середньої та прикореневої частин, а також для масажу м'язів вилиць, щік, губ і передпліччя. Натискаючи на язик і відсуваючи його назад, ми примушуємо орган скорочуватися й задіюємо м'язи певних його ділянок. Язик можна стискати, утримуючи в такому положенні, до 30 секунд. Із використанням цього зонда виконуємо натискання (тривалість – 5 секунд), пружинні обертальні рухи вперед-назад (прокачування) та колові рухи праворуч-ліворуч (укручування зонда в м'язи). «Хрестовина» використовується для постановки задньоязикових звуків;

- зонд «голочка» використовується для точкового масажу язика, поколювання й поколювання із прокачуванням;
- зонд «сокирка», який дозволяє захоплювати доволі велику поверхню й інтенсивно впливати на м'язи, придатний для активного масажу язика; рідше використовується на вилицях, щоках, м'якому піднебінні та передпліччі. За допомогою цього зонда виконують два прийоми: щільне натискання («рубання», тобто часті рухи з інтервалом 4–5 секунд) і ковзання (на кшталт гоління). «Сокирка» помічна для постановки шиплячих і задньоязикових;
- зонд «розширювальний» («вісімка») використовується для масажування м'язів язика, вилиць, щік, губ, передпліччя й натискання на них. Натискаючи петелькою на м'язи (глибоке занурення), рухаємо зонд угору-вниз (6–8 разів), не відриваючи його від місця натискання; далі пересуваємо «вісімку» й масажуємо наступну ділянку;
- зонд «середні санчата» рекомендують для ковзального масажу язика (з охопленням його невеликої ділянки), вилиць, м'якого піднебіння й передпліччя (для ковзального масажу язика використовуються «малі санчата» й «великі санчата»).

Мінімальний комплект має складатися із шести зондів, адже саме такої кількості достатньо для роботи над усіма групами звуків.

**Висновки.** Підсумовуючи, можна зробити такі висновки:

1. Точковий і логопедичний масаж сприяє підвищенню загальної працездатності, нормалізації стану центральної нервової системи, подоланню стресів і втоми.
2. Точковий і логопедичний масаж можна практикувати окремо, але оптимальним є поєднання цих масажних технік.
3. Його ефективність залежить від гігієни логопеда-масажиста, наявності необхідних умов і врахування всіх показань та протипоказань. Перспективи подальших наукових розвідок полягають у вивченні природніх засобів при корекції мовленнєвих порушень.

### ЛІТЕРАТУРА

- Кравченко А. І., Мороз Л. В., Стахова Л. Л., Кравченко І. В. (2021а). Корекція афазії у дітей за допомогою акупресури (точкового масажу). Суми: ФОП Цьома С. П. (Kravchenko A. I., Moroz L. V., Stakhova L. L., Kravchenko I. V. (2021a). Correction of aphasia in children with the help of acupressure (point massage). Sumy: FOP Tsoma S. P.).
- Кравченко А. І., Мороз Л. В., Стахова Л. Л., Кравченко І. В. (2021б). Корекція дизартрії у дітей за допомогою акупресури (точкового масажу). Суми: ФОП Цьома С. П. (Kravchenko A. I., Moroz L. V., Stakhova L. L., Kravchenko I. V. (2021b). Correction of dysarthria in children with the help of acupressure (point massage). Sumy: FOP

- Tsoma S. P.).
- Кравченко А. І., Мороз Л. В., Стахова Л. Л., Кравченко І. В. (2021с). Корекція заїкання у дітей за допомогою акупресури (точкового масажу). Суми: ФОП Цьома С. П. (Kravchenko A. I., Moroz L. V., Stakhova L. L., Kravchenko I. V. (2021c). Stuttering in children with acupressure (spot massage). Sumy: FOP Tsoma S. P.).
- Кравченко А. І., Мороз Л. В., Стахова Л. Л., Кравченко І. В. (2021d). Корекція ринолалії у дітей за допомогою акупресури (точкового масажу). Суми: ФОП Цьома С. П. (Kravchenko A. I., Moroz L. V., Stakhova L. L., Kravchenko I. V. (2021d). Rhinolalia correction in children with acupressure (spot massage). Sumy: FOP Tsoma S. P.).
- Ласточкина О. В. (2012). Логопедичний масаж: курс лекцій для студентів спеціальності «Корекційна освіта. Логопедія». Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка (Lastochkina O. V. (2012). Logopedic massage: a course of lectures for students of the specialty "Corrective education. Speech therapy. Sumy: A. S. Makarenko SSPU).

### SUUMARY

**Kravchenko Anatolii, Kravchenko Iryna.** Complex application of point massage and logopedic massage for speech disorders correction.

*The article explores various types of massage, with a particular emphasis on therapeutic massage as the oldest and most effective method of active functional therapy. The multifaceted impact of massage on the human body is elucidated. The effectiveness of combining point massage and logopedic massage in addressing speech disorders is highlighted. The specific aspects of positioning and massage probes are discussed.*

*As a result of the research, the authors have reached the following conclusions:*

*Point massage and logopedic massage contribute to improved overall performance, normalization of the central nervous system, and alleviation of stress and fatigue.*

*Point massage and logopedic massage can be practiced individually, but the optimal approach involves combining these massage techniques.*

*The effectiveness of the treatment depends on the hygiene practices of the logopedic massage therapist, the provision of appropriate conditions, and the consideration of all indications and contraindications. Future research prospects involve studying natural remedies for speech disorders correction.*

**Key words:** *therapeutic massage, point massage (acupressure), logopedic massage, massage techniques, logopedic probes, positioning probes, massage probes.*